स्यात् । तथा प्लुतस्यापि विरामः सार्धमात्रकालो भवेत् । तथाच प्लुतः सार्धचतुर्मात्रिको भवति । तथाच तादृशस्य तालावयवस्य क्वचिदप्यनुपलम्भादपसिद्धान्तता अपप्रयोगता च प्रसज्येत । तस्मात् गुरुप्लुतयोः सविरामत्ववचनमेव द्रुतलघुविरामयोर्वैरूप्यं ज्ञापयतीति सिद्धम् ।

अत्र केचिदिदानींतनाः भरतंमन्या विरामस्यापि तालावयवत्वमङ्गीकृत्य प्रस्तारादिषु तालप्रत्ययेषु तस्यापि समावेशं कृत्वा स्ववैदुष्यं प्रकाशयन्तोऽज्ञान् प्रतारयन्ति । तैः स्वकीयमेव शास्त्रापरिज्ञानं प्रकाशितमिति प्रकाशयता अभिनवभरताचार्येण सर्वज्ञेन चतुरेण कल्लिनाथविदुषा विरामस्य तालावयवत्वाभावे चतुरो हेतूनुपन्यस्य संग्रहः श्लोकः कृतः । यथा—

'अक्रियत्वात्क्रियाभावरूपत्वात् पारतन्त्र्यतः ।
विरूपत्वाद्विरामो न प्रस्तारादिकमर्हति ।। ' इति ।

विरामः प्रस्तारादिकं नार्हतीति कार्यनिषेधेन कारणस्य तालावयवत्वस्य निषेधो नान्तरीयकतया सिद्धो वेदितव्यः । अत्र चत्वारोऽपि हेतवः पृथक् साध्यसाधनसमर्था द्रष्टव्याः । एवमनभ्युपगच्छन्तं प्रति तेनैव व्याहृतिर्दर्शिता श्लोकद्वयेन—

'क्रियाविश्रान्तिरूपस्य विरामस्य भवेद्यदि ।
प्रस्तारादिकमेतद्वल्लयानन्त्यं[1] प्रसज्यते ।।
तत्स्वीकारे त्वतिव्याप्त्या शास्त्रं व्याकुलितं भवेत् ।
अतो विरामसहितप्रस्तारादिकथा वृथा ।। '

इति । प्रकृतमनुसरामः ।। २६१, २६२- ।।

[1] ल्लयानां तत्र (D). । छ. ल्लयानं तत्सस । ज. ल्लयानं तत्प्रस fn. I ed.

(सु०) उद्देशक्रमेण तालानां लक्षणं प्रतिज्ञाय कथयति— **लघ्विति** । एको लघुः (।) आदितालः (।) द्वौ द्रुतौ, एको लघुः (० ० ।) द्वितीयः तालः (२) द्रुतादनन्तरं द्वौ द्रुतौ विरामान्तौ (० ॰ ॰) तृतीयतालः (३) द्वौ लघू, एको द्रुतः (। । ०) चतुर्थतालः (४) द्रुतद्वयम् (० ०) पञ्चमः (५) द्वौ प्लुतौ, द्वौ गुरू, एको लघुः (ऽ ऽ ऽ ऽ ।) निःशङ्कलीलः (६) ।

दर्पणे दद्वयं गश्च

० ० ऽ इति दर्पणः (७)

सिंहविक्रमसंज्ञकः ।। २६३ ।।

गत्रयं लः[1] पलगपाः

ऽ ऽ ऽ । ऽ । ऽ ऽ इति सिंहविक्रमः (८)

रतिलीले[2] लघू गुरू ।

। । ऽ ऽ इति रतिलीलः (९)

लघ्वन्ते दत्रयं सिंहलीले

[3]। ० ० ० इति सिंहलीलः (१०)

दौ यगणस्तथा ।। २६४ ।।

कंदर्पतालस्तस्यैव पर्यायः स्यात् परिक्रमः ।

० ० । ऽ ऽ इति कंदर्पः, (परिक्रमः) (११)

लघुर्द्रुतद्वयं चान्ते गुरुः स्याद् वीरविक्रमः ।। २६५ ।।

[4]। ० ० ऽ इति वीरविक्रमः (१२)

रङ्गश्चतुर्द्रुती गश्च

० ० ० ० ऽ इति रङ्गः (१३)

श्रीरङ्गः सगणो लपौ ।

[1] लपला गः पः (D). [2] लीलो (D). [3] (। ० ० ० ० ।) (D). [4] (। ० ० ० ऽ?) (D).

। । ऽ । ऽे इति श्रीरङ्गः (१४)

विरामान्तद्रुतद्वन्द्वान्यष्टौ लघु च चच्चरी ।। २६६ ।।

० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ । इति चच्चरी (१५)

प्रत्यङ्गे मगणो लौ द्वौ

ऽऽऽ । । इति प्रत्यङ्गः (१६)

यतिलग्नो द्रुतो लघुः ।

० । इति यतिलग्नः (१७)

गजलीलो विरामान्तमुक्तं लघुचतुष्टयम् ।। २६७ ।।

। । । ॰ इति गजलीलः (१८)

हंसलीले विरामान्तं लघुद्वयमुदाहृतम् ।

[1]। ॰ इति हंसलीलः (१९)

(सु०) द्रुतद्वयं एको गुरुश्च (० ० ऽ) दर्पणः (७) गुरुत्रयं एको लघुः, एकः प्लुतः, पुनरेको लघुः, एको गुरुः, पुनरेकः प्लुतश्च (ऽऽऽ। ऽे। ऽऽे) सिंहविक्रमः (८) लघुद्वयं गुरुद्वयं च (। । ऽऽ) रतिलीलः (९) लघुरादौ अन्ते च यस्य द्रुतत्रयम् (। ० ० ०) सिंहलीलः (१०) द्रुतद्वयं, यगणश्च-एको लघुर्गुरुद्वयं; (० ० । ऽऽ) कंदर्पतालः (११) **तस्यैव** कंदर्पतालस्यैव परिक्रम इति नामान्तरम् । एको लघुः, द्रुतद्वयम्, अन्ते गुरुश्च (। ० ० ऽ) वीरविक्रमः (१२) ।

चत्वारो द्रुताः, गुरुश्च (० ० ० ० ऽ) रङ्गतालः (१३) सगणः- लघुद्वयं गुरुः; तत एको लघुः, एकः प्लुतश्च (। । ऽ । ऽे) श्रीरङ्गतालः (१४) विरामान्तानि द्रुतद्वयान्यष्टौ, एको लघुश्च (० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ ० ॰ ।) [॰॰ ॰॰ ॰॰ ॰॰ ॰॰ ॰॰ ॰॰ ॰॰ ॰॰। ?] चच्चरीतालः (१५) मगणः-गुरुत्रयम्; द्वौ लघू (ऽऽऽ । ।) प्रत्यङ्गः (१६) एको द्रुतः, एको लघुश्च (० ।) यतिलग्नः

[1] (। ॰) Ied. (। ॰) (D), (B).

(१७) विरामान्ताः चत्वारो लघवः (। । । ॰) [॰ ॰ ॰ ॰?] इति गजलीलः (१८) लघुद्वयं विरामान्तम् (। ॰) [। ॰?] हंसलीलः (१९) ।

वर्णभिन्नो द्रुतौ लो गः

० ० । ऽ इति वर्णभिन्नः (२०)

त्रिभिन्नो लगु[1]रुप्लुताः ।। २६८ ।।

। ऽ ऽे इति त्रिभिन्नः (२१)

राजचूडामणिर्द्वौ द्वौ नगणश्च द्रुतौ लगौ ।

० ० । । । ० ० । ऽ इति राजचूडामणिः (२२)

मगणो लप्लुतौ रङ्गोद्योतः

ऽऽऽ । ऽे इति रङ्गोद्योतः (२३)

रङ्गप्रदीपकः ।। २६९ ।।

तो गप्लुतौ

ऽऽ। ऽ ऽे इति रङ्गप्रदीपकः (२४)

राजतालो गपौ दौ च गलौ प्लुतः ।

ऽ ऽे ० ० ऽ। ऽे इति राजतालः (२५)

त्र्यश्रो मिश्रो द्विधा वर्णस्त्र्यश्रो लौ दौ लघुद्वयम् ।। २७० ।।

(१) । । ० ० । । [2]इति त्र्यश्रवर्णः

मिश्रो द्रुतचतुष्काः स्युर्विरामान्तास्त्रयः पृथक् ।

ततः पगौ दौ गलौ गः

(२) [3]० ० ० ॰ ० ० ० ॰ ० ० ० ॰ ऽे ऽ ० ० ऽ। ऽ इति [4]मिश्रवर्णः

चतुरश्रोऽपि दृश्यते ।। २७१ ।।

[1] लघुगप्लुताः (D). [2] (। ० ० । ।) (D). [3] (० ० ० ॰ ० ० ० ॰ ० ० ० ॰ ऽे ऽ ० ० ऽे । ऽ) (D). [4] मिश्रो (D).

गलौ द्रुतौ गुरुश्चेति

(३) ऽ । ० ० ऽ इति चतुरश्रवर्णः (२६)

सिंहविक्रीडितः पुनः ।

लपौ [1]गपौ पगौ लाद्गः पलौ पश्च

। ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ इति सिंहविक्रीडितः (२७)

जयः पुनः ।। २७२ ।।

जो लघुर्द्वौ द्रुतौ पश्च

। ऽ । । ० ० ऽ इति जयः (२८)

वनमाली चतुर्द्रुती ।

लघुर्द्वौ द्वौ गुरुरिति

० ० ० ० । ० ० ऽ इति वनमाली (२९)

लप्लुतौ द्वौ द्रुतौ प्लुतः ।। २७३ ।।

हंसनादः

। ऽ ० ० ऽ इति हंसनादः (३०)

सिंहनादो यगणश्च लघुर्गुरुः ।

। ऽ ऽ । ऽ इति सिंहनादः (३१)

कुडुक्को[2] द्वौ द्रुतौ लौ द्वौ

० ० । । इति कुडुक्कः (३२)

विरामान्तद्रुतद्वयात् ।। २७४ ।।

द्रुतौ तुरङ्गलीलः स्यात्

ॅ ॅ ० ० [3]इति तुरङ्गलीलः (३३)

भवेच्छरभलीलकः ।

[1] गलौ पलौ (D). (। ऽ ऽ । ऽ । । ऽ ऽ । ऽ) (D).; [2] क्के (D). [3] (० ॅ ० ०) (D).

लौ द्वौ चतुर्द्रुती द्वौ लौ

। । ० ० ० ० । । इति शरभलीलः (३४)

सिंहनन्दनकः पुनः ।। २७५ ।।

तपौ [1]लगौ द्रुतौ गौ लः पलपा गो लघू ततः ।

चत्वारो लघवोऽशब्दाः[2]

ऽ ऽ । ऽ । ऽ ० ० ऽ ऽ । ऽ । ऽ ऽ । । – । ४ × [3]इति सिंहनन्दनः (३५)

त्रिभङ्गिः सगणाद्गुरुः ।। २७६ ।।

। । ऽ ऽ इति त्रिभङ्गिः (३६)

रङ्गाभरणताले ताल्लप्लुतौ

ऽ ऽ । । ऽ इति रङ्गाभरणः (३७)

मण्ठके पुनः ।

साच्चतुर्लघु निःशब्दं

(१) । । ऽ – । ४ × इति मण्ठः ।

यद्वा भाद् [4]भावशब्दकौ ।। २७७ ।।

(२) ऽ । । – २ × (ऽ । । – ऽ । । , ऽ । । ×) इति वा मण्ठः ।

(सु०) द्वौ द्रुतौ, एको लघुः, एको गुरुश्च (० ० । ऽ) वर्णभिन्नः (२०) एको लघुः, एको गुरुः, एकः प्लुतश्च (। ऽ ऽ) त्रिभिन्नः (२१) द्वौ द्रुतौ, नगणः- लघुत्रयम्; पुनः द्वौ द्रुतौ, एको लघुः, एको गुरुश्च (० ० । । । ० ० । ऽ) राजचूडामणिः (२२) मगणः– गुरुत्रयम्; एको लघुः, एकः प्लुतश्च (ऽ ऽ ऽ । ऽ) रङ्गोद्योतः (२३) **तो** तगणः –गुरुद्वयमेको लघुः; पुनरेको गुरुः, प्लुतश्च (ऽ ऽ । ऽ ऽ) रङ्गप्रदीपकः (२४) एको गुरुः, एकः प्लुतः, **दौ** द्रुतद्वयम्, **गलौ** पुनरेको गुरुः, लघुः, प्लुतश्च (ऽ ऽ ० ० ऽ । ऽ) राजतालः (२५)

[1] गलौ (D). [2] वः शब्दाः [?] (D). [3] (ऽ ऽ । ऽ ऽ । ० ० ऽ ऽ । ऽ । ऽ ऽ । । – । ४ x) (D). [4] द्वावशब्दकौ (D).

(सु०) वर्णतालो द्विप्रकारः; त्र्यश्रो मिश्रश्च । तत्र लघुद्वयम्, द्रुतद्वयम्, पुनर्लघुद्वयम् (।।००।।) त्र्यश्रवर्णः । विरामान्ता द्रुतचतुष्कास्त्रयः ततोऽनन्तरं **पगौ** प्लुतः, गुरुश्च, द्वौ द्रुतौ, एको गुरुः, एको लघुः, एको गुरुश्च (०००ं ०००ं ०००ं ऽ ऽ००ऽ ।ऽ) मिश्रवर्णः । एको गुरुः, एको लघुः, द्वौ द्रुतौ, एको गुरुश्च (ऽ।००ऽ) चतुरश्रवर्णोऽपि दृश्यते (२६) **लपौ** लघुप्लुतौ, [1]**गपौ** गुरुप्लुतौ, **पगौ** प्लुतगुरू, **लाद्गः** लघुगुरू, **पलौ** प्लुतलघू ततः प्लुतश्च (।ऽऽऽ ऽऽ।ऽऽ।ऽ) सिंहविक्रीडितः (२७) **जो** जगणः—एको लघुः गुरुर्लघुश्च; पुनरपि एको लघुः, द्रुतद्वयम्, प्लुतश्च (।ऽ।।००ऽ) जयः (२८) ।

चत्वारो द्रुताः, एको लघुः, द्रुतद्वयम्, गुरुश्च[2] (००००।० ०ऽ) वनमाली (२९) **लप्लुतौ** लघुप्लुतौ, द्रुतद्वयं प्लुतश्च (।ऽ००ऽ) हंसनादः (३०) यगणः—एको लघुः, गुरुद्वयम्; ततो लघुर्गुरुश्च (।ऽऽ।ऽ) सिंहनादः (३१) द्रुतद्वयं, लघुद्वयं च (००।।) [3]कुडुक्कः (३२) विरामान्तद्रुतद्वयानन्तरं द्रुतद्वयम् (ं ं००) तुरङ्गलीलः (३३) ।

द्वौ लघू, **चतुर्द्रुती** चतुर्णां द्रुतानां समाहारः चतुर्द्रुती; **लौ** लघुद्वयम् (।।००००।।) शरभलीलः (३४) **तपौ** तः; तगणः—गुरुद्वयं लघुश्च; **पः** प्लुतः, **लगौ** लघुगुरू, **द्रुतौ** द्रुतद्वयम्, **गौ** गुरुद्वयम्, **लः** लघुः, **पलपाः** प्लुतलघुप्लुताः, **गो** गुरुः, **लघू** लघुद्वयम्, **ततः** अनन्तरम्, **चत्वारो** [4]**लघवः, अशब्दा** अशब्दपाटेन[5] धारणीयम् (ऽऽ।ऽ।ऽ००ऽऽ।ऽ।ऽऽ।।—।४ × सिंहनन्दनः (३५) सगणः—लघुद्वयं गुरुश्च; पुनरपि गुरुः (।।ऽऽ) त्रिभङ्गिः[6] (३६) **तात्** तगणात्,—

[1] **गलौ**; गुरुलघू, (A), (B). (।ऽऽ।ऽऽ।ऽऽ।ऽ) सिंह विक्रीडितः (A), (B). [2] गुरुः पुनरपि गुरुः (००००।००ऽऽ) वनमाली (B). (नवमाली) (A). [3] कन्दुकः [?] (A). [4] लयः (A). [5] पातेनद्रुतानां (ऽऽ।ऽ।ऽ००ऽऽ।ऽ।ऽऽ।।—०४x) सिंहलीलः [?] (A). [6] त्रिभङ्गी (B).

गुरुद्वयं लघुश्च; अनन्तरम्, एको लघुः, एकः प्लुतश्च (ऽऽ।।ऽ) रङ्गाभरणः (३७) **सात्** सगणात्—लघुद्वयं गुरुश्च; अनन्तरं निःशब्दपाटेन लघुचतुष्टयं धारणीयम् (।।ऽ—।४ ×) मण्ठः । पक्षान्तरमाह—**यद्वेति** । **भात्** भगणः—गुरुर्लघुद्वयं च; तस्मात् द्वौ भगणौ निःशब्दौ (ऽ।।—२×); (ऽ।।,—ऽ।।२×) द्वितीयमण्ठः (३८) ।

भाच्चतुर्लघु निःशब्दं भवेन्मुद्रितमण्ठके ।

(३) ऽ।।—।४ × इति मुद्रितमण्ठः ।

मण्ठो[1] नजौ लघुर्यद्वा

(४) ।।। ।ऽ। । इति वा मण्ठः (३८)

प्रोक्ताः षडपरा भिदाः ।। २७८ ।।

मण्ठरूपकवेलायाम्

इति दशविधो मण्ठः ।

कोकिला[2]प्रियनाम्नि तु ।

गलपाः स्युः

ऽ। ऽ इति कोकिला[3]प्रियः (३९)

विरामान्तौ लघू निःसारुको मतः ।। २७९ ।।

[4]। । इति निःसारुकः (४०)

लघुर्गुरुर्द्रुतद्वन्द्वं राजविद्याधरो भवेत् ।

।ऽ०० इति राजविद्याधरः (४१)

सगणद्वितयं यत्र स तालो जयमङ्गलः ।। २८० ।।

।।ऽ ।।ऽ इति जयमङ्गलः (४२)

मल्लिकामोदताले तु लौ द्वौ द्रुतचतुष्टयम् ।

।।०००० इति मल्लिकामोदः (४३)

विजयानन्दसंज्ञे तु लघुद्वन्द्वं गुरुत्रयम् ।। २८१ ।।

।।ऽऽऽ इति विजयानन्दः (४४)

क्रीडा द्रुतौ विरामान्तौ चण्डनिःसारुकश्च सः ।

[1] मण्ठे (D). [2] लप्रि (D). [3] लप्रि (D). [4] (। ।) (D).

[1] ० ॰ इति क्रीडाताल:, चण्डनि:सारुकश्च (४५)

जयश्री रगणाल्लो ग:

ऽ । ऽ । ऽ इति जयश्री: (४६)

दौ लौ लो मकरन्दक: ।। २८२ ।।

० ० । । । इति मकरन्द: (४७)

[2]लपौ गलौ प्लुत: कीर्ति:

[3]। ऽ ऽ । ऽ इति कीर्तिताल: (४८)

श्रीकीर्तिर्द्वौ लघू गुरू[4] ।

[5]। । ऽ ऽ इति श्रीकीर्ति: (४९)

लो द्रुतौ प्रतिताल: स्यात्

। ० ० इति प्रतिताल: (५०)

विजय: पगपा लघु: ।। २८३ ।।

ऽ ऽ ऽ । इति विजय: (५१)

गुर्वोर्मध्ये तु चत्वारो बिन्दवो बिन्दुमालिनि ।

ऽ ० ० ० ० ऽ इति बिन्दुमाली (५२)

[6]समो लौ दौ विरामान्तौ

[7]। । ० ० इति सम: (५३)

लघुर्दौ पश्च नन्दन: ।। २८४ ।।

। ० ० ऽ इति नन्दन: (५४)

गुरुद्रुतप्लुता: प्रोक्ता मण्ठिका

ऽ ० ऽ इति मण्ठिका ।

अन्यैस्तु लद्वयम् ।

[1] (० ॰) (D). [2] तपौ (D). [3] (ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ) (D).
[4] गुरू लघू (D). [5] (ऽ ऽ । ।) (D). [6] समे लो (D). [7] (। ० ॰) (D).

विरामाद्विद्रुतौ द्वौ च मण्ठिका परिकीर्तिता ।। २८५ ।।

। । ॰ ० इति मण्ठिका (५५)

दीपको दलगा द्विद्वि:

० ० । । ऽ ऽ इति दीपक: (५६)

लौ द्वौ गुरुरुदीक्षण: ।

। । ऽ इत्युदीक्षण: (५७)

रगणो ढेङ्किका कैश्चिदेष प्रोक्तस्तु[1] योजन: ।। २८६ ।।

ऽ । ऽ इति ढेङ्की, योजन: (५८)

[2]द्विश्चत्वारो विरामान्ता द्रुतास्तु विषमे मता: ।

० ० ० ॰ ० ० ० ॰ इति विषम: (५९)

द्वौ लौ द्वौ दौ लघुर्दौ द्वौ कीर्तिता वर्णमण्ठिका ।। २८७ ।।

। । ० ० । ० ० इति वर्णमण्ठिका (६०)

अभिनन्दो लघुद्वन्द्वं द्रुतयुग्मं गुरुस्तथा ।

। । ० ० ऽ इत्यभिनन्द: (६१)

(सु०) [3]**भगणात्**—गुरुर्लघुद्वयं च; तस्मात् नि:शब्दं लघुचतुष्टयम् (ऽ । ।-। ४)[4]मुद्रितमण्ठ: । यद्वा—**नजौ** नगणजगणौ; नगणो—लघुत्रयम्; जगणो—लघुगुरुलघव:; पुनर्लघुश्च (।।। ।ऽ। ।) इति वा मण्ठ: । अपरे षड्भेदा मण्ठप्रबन्धलक्षणे उक्ता: (श्लो. ३३२-३३८ चतुर्थे प्रबन्धाध्याये) । एवं दश मण्ठा: । **गलपा**: गुरुलघुप्लुता: (ऽ । ऽ) कोकिलाप्रिय: (३९)[5]विरामान्तं लघुद्वयम् (। ।)नि:सारुक: (४०) एको लघु:, एको गुरु:, द्रुतद्वयम् (। ऽ ० ०) राजविद्याधर:(४१) ।

सगणद्वितयम् ; सगणो—लघुद्वयम्, गुरुश्च; तौ द्वौ (। । ऽ । । ऽ) जयमङ्गल: (४२) द्वौ लघू, द्रुतचतुष्टयम् (। । ० ० ० ०)

[1] स्तथा: जन: (D). [2] द्विचत्वा (D). [3] भगणौ (ऽ । ।, ऽ । ।-। ४ ?) (B). [4] नि:शब्दमण्ठ: (B). [5] विरामान्तलघुद्वयम् (A).

मल्लिकामोदः (४३) **लघुद्वयं, गुरुत्रयं च** (। । ऽ ऽ ऽ) **विजयानन्दः** (४४) **विरामान्तं द्रुतद्वयं** (॰ ॰) **क्रीडातालः**, अयमेव चण्डनिःसारुकश्च (४५) **रगणात्** रगणः—गुरुर्लघुर्गुरुश्च; तस्मात् [1]लघुर्गुरुश्च (ऽ।ऽ।ऽ) जयश्रीः (४६) **दौ** द्रुतद्वयम्, **लौ** लघुद्वयम्, पुनरेको लघुश्च (० ० । । ।) मकरन्दः (४७) **लपौ** लघुप्लुतौ, **गलौ** गुरुलघू, [2]पुनः प्लुतश्च (। ऽ ऽ । ऽ) कीर्तितालः (४८) ।

(सु०) गुरुद्वयं, लघुद्वयं च (ऽ ऽ । ।) श्रीकीर्तिः (४९) **लो** लघुः, अनन्तरं **द्रुतौ** द्रुतद्वयम् (। ० ०) प्रतितालः (५०) **पगपाः** प्लुतगुरुप्लुताः, लघुश्च (ऽ ऽ ऽ ।) विजयः (५१) गुर्वोर्मध्ये चत्वारो बिन्दवः द्रुताः (ऽ ० ० ० ० ऽ) बिन्दुमाली (५२) **लौ** लघुद्वयं, विरामान्तं द्रुतद्वयं च (।। ॰ ॰) समतालः (५३) एको लघुः, द्रुतद्वयम्, प्लुतश्च (। ० ० ऽ) नन्दनः (५४) गुरुद्रुतप्लुताः (ऽ ० ऽ) मण्ठिका ।

अन्यैस्तु—[3]लघुद्वयम्, विरामादिद्रुतद्वयम्, [4](।। ॰ ०) मण्ठिका परिकीर्तिता अन्यैराचार्यैरुक्ता (५५) **दलगाः** द्रुतलघुगुरवः, **द्विर्द्विः** द्वौ द्रुतौ, द्वौ लघू, द्वौ गुरू इत्यर्थः (० ० । । ऽ ऽ) दीपकः (५६) लघुद्वयम्, गुरुश्च (। । ऽ) उदीक्षणः (५७) **रगणः**—गुरुलघुगुरवः (ऽ।ऽ) ढेङ्किकातालः; एषैव **योजन**[5]इत्युच्यते (५८) विरामान्ताः द्रुताश्चत्वारः, **द्विः** द्विवारमावर्तनीयम् (० ० ० ॰ ० ० ० ॰) विषमः (५९) **द्वौ लौ** लघुद्वयम्, **द्वौ दौ** द्रुतद्वयम्, एको लघुः, पुनः द्वौ द्रुतौ (। । ० ० । ० ०) वर्णमण्ठिका (६०) **लघुद्वन्द्वम्** लघुद्वयम्, **द्रुतयुग्मम्** द्रुतद्वयम्, एको गुरुश्च (। । ० ० ऽ) अभिनन्दः (६१) ।

[1] गुरुर्लघुश्च (ऽ।ऽ ऽ।) (A). [2] प्लुतद्वयं च (। ऽ ऽ। ऽ ऽ) कीर्तिः (A), (B). [3] द्रुतद्वयम् (A). [4] (० ० ॰ ०) (A). [5] योजना (A).

लप्लुतौ सगणोऽनङ्गः

। ऽ । । ऽ इत्यनङ्गः (६२)

नान्दी लो दौ लघू गुरू ।। २८८ ।।

। ० ० । । ऽ ऽ इति नान्दीतालः (६३)

मल्लतालो विरामान्तद्विबिन्द्वन्तं[1] चतुर्लघु ।

। । । । ० ॰ इति मल्लतालः (६४)

उक्तश्चतुर्धा कङ्कालः पूर्णः खण्डः समोऽसमः ।। २८९

चतुर्द्रुती गलौ पूर्णः

(१) ० ० ० ० ऽ । इति पूर्णः

खण्डो दौ द्वौ गुरुद्वयम् ।

(२) ० ० ऽ ऽ इति खण्डः ।

समो गुरू द्वौ लघ्वन्तौ

(३) ऽ ऽ । इति समः ।

विषमो लाद् गुरुद्वयम् ।। २९० ।।

(४) । ऽ ऽ इति विषमः ।

इति [2]चतुर्धा कङ्कालः । (६५)*

कन्दुको लौ च सगणः

।। । । ऽ इति कन्दुकः (६६)

द्रुतेन त्वेकतालिका ।

० इत्येकताली (६७)

[1] द्रुतान्तं (D). [2] चतुर्विधः (D). * अस्मादग्रे ख. ग. संज्ञित पुस्तकयोः—
'चतुर्ला गश्चतुर्ला गः षड्ला पो गो द्रुतौ लपौ ।
षड्द्रुता नव लाश्चेति प्रोक्ताः कनकमेरुके ।।
(। । । । ऽ । । । । ऽ । । । । । । ऽ ऽ ० ० । ऽ ० ० ० ० ० ० । । । । । । । । ।) इति कनकमेरुः' ।। इत्यधिकं वर्तते fn. I ed. (A).

कुमुदो लाद् द्रुतौ [1]लौ गश्च

[2]। ० ० । । ऽ कुमुदः ।

अन्येषां लश्चतुर्द्रुती ॥ २९१ ॥

अन्ते गुरुश्च कुमुदः

। ० ० ० ० ऽ इति वा कुमुदः (६८)

चतुस्तालो गुरोः परे ।

[3]त्रयो द्रुताः

ऽ ० ० ० इति चतुस्तालः (६९)

डोम्बुली तु द्विर्लघुः स्याद्विरामवत्[4] ॥ २९२ ॥

[5]ं ं इति डोम्बुली (७०)

अभङ्गो लप्लुतौ

। ऽ इत्यभङ्गः (७१)

रायवङ्कोलो[6] रगणाद् द्रुतौ ।

ऽ । ऽ ० ० इति रायवङ्कोलः[7] (७२)

वसन्तो न्मौ

। । । ऽ ऽ ऽ इति वसन्तः (७३)

विरामान्तलघुना लघुशेखरः ॥ २९३ ॥

ं इति लघुशेखरः (७४)

प्रतापशेखरो दीप्ताद्विरामान्तं द्रुतद्वयम् ।

ऽ ० ं इति प्रतापशेखरः (७५)

झम्पातालो विरामान्तं द्रुतद्वन्द्वं लघुस्तथा ॥ २९४ ॥

[8]ं ं । इति झम्पातालः (७६)

गजझम्पो गुरोरूर्ध्वं विरामान्तं द्रुतत्रयम् ।

[1] लगौ च (D). [2] (। ० ०। ऽ) (D). [3] चतुर्द्रुताः (ऽ ० ० ० ०) (A). [4] वान् (। ं) (D). [5](। ं) (D). [6] वेङ्कोलो (D). [7] वेङ्कोलः (D). [8] (० ं ।) (D). (० ं ं)? (D).

ऽ ० ० ं इति गजझम्पः (७७)

चतुर्मुखो जप्लुताभ्यां [1]मात्रिकः स्यात् स एव हि ॥२९५॥

। ऽ । ऽ इति चतुर्मुखः, मात्रिकः (७८) *

(सु०) **लप्लुतौ** लघुप्लुतौ, **सगणः**–लघुद्वयं गुरुश्च; (। ऽ । । ऽ) अनङ्गः (६२) **लो** लघुः, **दौ** द्रुतद्वयम्, **लघू** लघूद्वयम् ततः **गुरू** गुरुद्वयम् (। ० ० । । ऽ ऽ) नान्दी (६३) विरामान्तद्रुतद्वन्द्वमन्ते यस्य एवंविधं लघुचतुष्टयम् (। । । । ० ं) [2]मल्लतालः (६४) कङ्कालं लक्षयितुं विभजते—**उक्त इति** । पूर्णादिभेदेन चतुर्धा कङ्कालः । क्रमेण लक्षणान्याह—**चतुर्द्रुती** चत्वारो द्रुताः, **गलौ** गुरुर्लघुश्च (० ० ० ० ऽ ।) पूर्णकङ्कालः (१) **दौ द्वौ** द्रुतद्वयम्, **गुरुद्वयम्** (० ० ऽ ऽ) खण्डकङ्कालः (२) लघुरन्ते ययोः तौ तथाविधौ द्वौगुरू (ऽ ऽ ।) समकङ्कालः (३) **लात्** लघोरनन्तरम्, **गुरुद्वयम्** (। ऽ ऽ) विषमकङ्काल (४) इति चतुर्धा कङ्कालः (६५) ।

लौ द्वौ लघू, **सगणश्च**–लघुद्वयं गुरुश्च (। । । । ऽ) कन्दुकः (६६) **द्रुतेन तु**, एकेन द्रुतेन (०) एकतालिका (६७) **लात्** लघोरनन्तरं **द्रुतौ** द्रुतद्वयं, **लौ**[3] लघुद्वयं गुरुश्च (। ० ० । । ऽ) कुमुदः (६८) अन्येषां तु मते—एको लघुः, चत्वारो द्रुताः गुरुश्च (। ० ० ० ० ऽ) इति वा कुमुदः । गुरोरनन्तरं चत्वारो द्रुताः (ऽ ० ० ० ०) चतुस्तालः (६९) विरामयुक्तलघुद्वयेन[4] (ं ं) डोम्बुली

[1] स एवोन्मातृको मतः I ed.; मातृका स्यात् (D).

* अत ऊर्ध्वं ख. ग. संज्ञित पुस्तकयोः–

'प्लुता यत्र त्रयोऽक्षीणि दशापि गुरवो भुजाः ।
गुरवः पञ्चवक्त्राणि तालो दशभुजस्ततः ॥

ऽ ऽ ऽ ऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽ (?)' इत्यधिकं वर्तते fn. I ed. [ऽ ऽ ऽ ० ० ० ० ० ० ० ० ०, ऽऽऽऽऽ ?]

[2] मंजुतालः (A). मल्लुतालः (B). [3] लघुर्गुरुश्च (। ० ० । ऽ) कुमुदः (B) लाद् द्रुतो लघुर्गुरुश्च (। ० । ऽ) कुमुदः (A). [4] विरामयुक्तप्लुतद्वयेन (ऽऽं) (ऽंऽ) (?) डोम्बली (B).

(७०) लघुः, प्लुतश्च (। ऽ) अभङ्गः (७१) **रगणात्** रगणो-गुरुलघुगुरवः, ततोऽनन्तरं द्रुतद्वयम् (ऽ। ऽ ० ०) रायवङ्कोलः (७२)।

(सु०) **न्मौ** नगणमगणौ,–त्रिलघुर्नगणः, त्रिगुरुर्मगणः (।।। ऽऽऽ) वसन्तः (७३) विरामान्तः एको लघुः (ं) लघुशेखरः (७४) **दीप्तात्** प्लुतादनन्तरम् विरामान्तं द्रुतद्वयम् (ऽ ० ०) प्रतापशेखरः (७५) **विरामान्तं द्रुतद्वन्द्वम्** द्रुतद्वयम्, लघुश्च (० ०।)? (० ०।)? झम्पातालः (७६) **गुरोरूर्ध्वम्** गुरोरनन्तरं **विरामान्तं द्रुतत्रयं** त्रयो द्रुताः (ऽ ० ० ०) (ऽ ० ० ०)? गजझम्पः (७७) **जो** जगणः–लघुगुरुलघवः; ततश्च प्लुतः (। ऽ। ऽ) चतुर्मुखः (७८) **स एव,** चतुर्मुख एव, मात्रिकः, लघुमात्र इत्यर्थः ॥

दद्वयं गश्च मदनः

० ० ऽ इति मदनः (७९)

सो भो वा प्रतिमण्ठकः ।

[1]कोल्लकोऽन्यैरयं प्रोक्तः

।।ऽ (अथवा) ऽ।। इति प्रतिमण्ठकः, कोल्लकः (८०)

पार्वतीलोचने पुनः ॥ २९६ ॥

मलपा द्वौ गुरू दौ द्वौ

ऽऽऽ । ऽऽऽ० ० इति पार्वतीलोचनः (८१)

रतितालो लघुर्गुरुः ।

।ऽ इति रतितालः (८२)

लीला दलौ पः

०। ऽ इति लीलातालः (८३)

करणयतौ द्रुतचतुष्टयम् ॥ २९७ ॥

[1] ह्योल्लको (D).

० ० ० ० इति करणयतिः (८४)

ललिते[1] द्वौ द्रुतौ लो गः

० ०।ऽ इति ललितः (८५)

गारुगि[2]स्तु चतुर्द्रुती ।

विरामान्तं बुधैरुक्ता

० ० ० ० ं इति गारुगिः (८६)

राजनारायणे[3] पुनः ॥ २९८ ॥

द्रुतौ द्वौ जगणो वक्रः

० ० ।ऽ। ऽ इति [4]राजनारायणः (८७)

लक्ष्मीशे तु द्रुतद्वयम् ।

विरामान्तं लप्लुतौ च

० ० ं। ऽ इति लक्ष्मीशः (८८)

तालस्तु ललितप्रियः ॥ २९९ ॥

ऊर्ध्वं लघुभ्यां रगणः

।। ऽ।ऽ इति ललितप्रियः (८९)

स्यातां श्रीनन्दने भपौ ।

ऽ।। ऽ इति श्रीनन्दनः (९०)

जनको नयसा वक्रः

[5]।।। ।ऽऽ ।।ऽ ऽ इति जनकः (९१)

वर्धनो द्वौ द्रुतौ लपौ ॥ ३०० ॥

००। ऽ इति वर्धनः (९२)

विरामान्तौ द्रुतौ बिन्दुस्त्रिमात्रो रागवर्धनः ।

[1] तो I ed. [2] ख. ग. गिश्च fn. I ed. [3] रायनारायणे (D); राजनारायणः I ed. [4] रायनारायणः (D). [5] (।।। ऽऽ ऽ।। ऽ) I ed.

० ॰ ० ऽ इति रागवर्धनः (९३)

द्रुतैः षड्भिस्तु षट्तालः

० ० ० ० ० ० इति षट्तालः (९४)

अन्तरक्रीडा तु कथ्यते ॥ ३०१ ॥

द्रुतत्रयं विरामान्तं

० ० ॰ इत्यन्तरक्रीडा (९५)

हंसे सविरती लघू ।

। ।̀ इति हंसः (९६)

लघुप्लुतावुत्सवः स्यात्

। ऽ इत्युत्सवः (९७)

गो दौ दीप्तो विलोकिते ॥ ३०२ ॥

ऽ ० ० ऽ इति विलोकितः (९८)

गजश्चतुर्ली[1]धारासौ

। । । । इनि गजः, धारा[2] (९९)

लौ दौ वर्णयतिर्भवेत् ।

। । ० ० इति वर्णयतिः (१००)

(सु०) **दद्वयम्** द्रुतद्वयम्, गुरुश्च (० ० ऽ) मदनः (७९) सगणो भगणो वा प्रतिमण्ठकः; लघुद्वयं गुरुश्च सगणः; गुरुर्लघुद्वयं च भगणः; (। । ऽ), अथवा (ऽ । ।) प्रतिमण्ठकः, अयमेव प्रतिमण्ठकः अन्यैः आचार्यैः कोल्लक इत्युक्तः (प्रतिमण्ठप्रबन्धः श्लो. ३३८-३४३ चतुर्थे प्रबन्धाध्याये) (८०) **मलपाः** मगणलघुप्लुताः, त्रिगुरुर्मगणः; लघुःप्लुतश्च, **द्वौ गुरू** गुरुद्वयं, **दौ द्वौ** द्रुतद्वयं च (ऽऽऽ । ऽ ऽऽ० ०) पार्वतीलोचनः (८१) लघुः, गुरुश्च (। ऽ) रतितालः (८२) **दलौ** द्रुतलघू, प्लुतश्च (० । ऽ) लीलातालः (८३) द्रुतचतुष्टयम् (० ० ० ०) करणयतिः (८४) ।

[1] लौ धरोऽसौ (D). [2] धरः (D).

(सु०) द्रुतद्वयं, [1]लघुर्गुरुश्च (० ० । ऽ) ललितः (८५) चतुर्द्रुती चत्वारो द्रुताः विरामान्ताः (० ० ० ॰) (॰ ॰ ॰ ॰)? गारुगिः (८६) द्वौ द्रुतौ, जगणः—लघुगुरुलघवः, **वक्रः**, गुरुश्च (० ० ।ऽ। ऽ)राजनारायणः(८७)विरामान्तं द्रुतद्वयम्, लघुः, प्लुतश्च (० ॰ । ऽ) (॰ ॰ । ऽ)? लक्ष्मीशः (८८) द्वौ लघू, अनन्तरं रगणः—गुरुलघुगुरुरूपः (।। ऽ।ऽ) [2]ललिताप्रियः (८९) भगणः—गुरुर्लघुद्वयं, अनन्तरं प्लुतश्च (ऽ।। ऽ) श्रीनन्दनः (९०) ।

(सु०) [3]नगणयगणसगणाः—त्रिलघुर्नगणः; लघुर्गुरुद्वयं यगणः; लघुद्वयाद्गुरुः सगणः; पुनः **वक्रः** गुरुश्च (।।। ।ऽऽ ।।ऽ ऽ) जनकः (९१) द्रुतद्वयम्, लघुः, प्लुतश्च (० ० । ऽ) वर्धनः (९२) [4]विरामान्तद्रुतद्वयम् ततश्च बिन्दुः त्रिमात्रः प्लुतः (० ॰ ० ऽ) (॰ ॰ ० ऽ)? रागवर्धनः (९३) षड्भिः द्रुतैः (० ० ० ० ० ०) षट्तालः (९४) द्रुतत्रयं विरामान्तं (० ० ॰) अन्तरक्रीडा (९५) विरामान्तयुक्तं लघुद्वयम् (। ।̀) हंसः (९६) एको लघुः, एकः प्लुतश्च (। ऽ) उत्सवः (९७) विलोकितः एको गुरुः, द्वौ द्रुतौ, **दीप्तः** प्लुतश्च (ऽ ० ० ऽ) (९८) चत्वारो लघवः (।।।।) गजः असौ धारेत्युच्यते (९९) लघुद्वयं द्रुतद्वयं च (।। ० ०) वर्णयतिः (१००) ।

सिंहे लदौ लत्रयं च

। ० । । । इति सिंहः (१०१)

गुरुणा [5]करणो मतः ॥ ३०३ ॥

ऽ इति [6]करणः (१०२)

[1] [भो गः] भगणो—एको गुरुर्लघुद्वयं; गुरुश्च (० ० ऽ।। ऽ) ललितः (A). [2] द्रुतौ रगणः गुरुलघुगुरुरूपः (० ० ऽ । ऽ) ललितप्रियः (A). [3] भगणयगणसगणाः वक्रो गुरुश्च (ऽ।। ।ऽऽ ।।ऽ ऽ) इति वा जनकः (A). [4] द्रुतद्वयं विरामान्तं प्लुतश्च (० ॰ ऽ) द्रुतद्वयं विरांमान्तप्लुतश्च (० ० ऽ̄) (?) रागवर्धनः (B). [5] करुणोः I ed. [6] करुणः I ed.

लघुर्द्रुतानां त्रितयं लघू द्वौ सारसः स्मृतः ।

। ० ० ० । । इति सारसः (१०३)

द्रुतत्रयं लघुद्वन्द्वं चण्डताले बभाषिरे ।। ३०४ ।।

० ० ० । । इति चण्डतालः (१०४)

मगणश्च त्रयो दीप्ता लघुश्चन्द्रकलाभिधे ।

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । इति चन्द्रकला (१०५)

गलौ प्लुतत्रयं वक्रः प्लुतो बिन्दुत्रयं लये ।। ३०५ ।।

ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ० ० ० इतिलयः (१०६)

[1]रो द्रुतौ द्वौ गुरू स्कन्दः[2]

ऽ । ऽ ० ० ऽ ऽ इति स्कन्दः (१०७)

अड्डताली [3]दो लघुद्वयम् ।

इममेवोचिरे तालं केचित् त्रिपुटसंज्ञया ।। ३०६ ।।

० । । इत्यड्डताली (त्रिपुटः) (१०८)

द्वौ लौ द्वौ दौ लगौ [4]घत्ता

। । ० ० । ऽ इति [5]घत्ता (१०९)

द्वन्द्वः सतगणौ प्लुतः ।

। । ऽ ऽ ऽ । ऽ इति द्वन्द्वः (११०)

मुकुन्दे तु [6]लघुर्बिन्दुचतुष्टयमथो गुरुः ।। ३०७ ।।

। ० ० ० ० ऽ इति मुकुन्दः (१११)

कुविन्दके लघुर्बिन्दुद्वयं गुरुरथ प्लुतः ।

। ० ० ऽ ऽ इति कुविन्दकः (११२)

कलध्वनिर्लघुद्वन्द्वं गुरुर्लघुरथ प्लुतः ।। ३०८ ।।

[1] राद् द्रुतौ (D). [2] स्कन्दे (D). [3] खं (D). [4] घत्ता I ed [5] धत्ता I ed. [6] लघोर्बिन्दु I ed.

। । ऽ । ऽ इति कलध्वनिः (११३)

पञ्चभिर्लघुभिर्गौरी

। । । । । इति गौरी (११४)

द्वौ गुरू द्वौ लघुद्रुतौ ।

ताले सरस्वतीकण्ठाभरणे शार्ङ्गसंमतौ ।। ३०९ ।।

ऽ ऽ । । ० ० इति सरस्वतीकण्ठाभरणः (११५)

भग्नताले चतुर्बिन्दुर्नगणश्च विरामवान् ।

० ० ० ० । । । इति भग्नतालः (११६)

ताले राजमृगाङ्के तु द्रुतौ लघुरथो गुरुः ।। ३१० ।।

[1]० ० । ऽ इति राजमृगाङ्कः (११७)

गुरुर्लघुर्द्रुतस्ताले राजमार्तण्डसंज्ञके ।

ऽ । ० इति राजमार्तण्डः (११८)

निःशङ्कसंज्ञके ताले [2]लगुरू पगुरू गलौ ।। ३११ ।।

[3]। ऽ ऽ ऽ ऽ । इति निःशङ्कः (११९)

शार्ङ्गदेवे द्रुतद्वन्द्वं गप्लुतौ गद्वयं लघुः ।

[4]० ० ऽ ऽ ऽ ऽ । इति शार्ङ्गदेवः (१२०)

इति विंशत्युत्तरशतं देशीतालाः

(सु०) लघुः, द्रुतः, पुनर्लघुत्रयं च (। ० । । ।) सिंहः (१०१) एकेन गुरुणा (ऽ) [5]करुणः (१०२) एको लघुः, द्रुतत्रयं, पुनर्लघुद्वयं च (। ० ० ० । ।) सारसः (१०३) [6]द्रुतत्रयं लघुद्वयं च (० ० ० । ।) चण्डतालः (१०४) मगणः– गुरुत्रयम्; **त्रयो दीप्ताः** प्लुतत्रयमित्यर्थः, तत एको लघुश्च (ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ।) चन्द्रकला (१०५) **गलौ** गुरुलघू,

[1] (० । ऽ) (D). [2] लघुगपगुरुर्गलौ (D). [3] (। ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ।) I ed.; (। ऽ ऽ ऽ ऽ ।) (D). [4] (० ० ऽ ऽ ऽ ऽ ।) ? (D). [5] करुणा (B). [6] द्रुतद्वयं (० ० । ।) चण्डतालः (B).

प्लुतत्रयम्, **वक्रः** गुरुः, ततः प्लुतः, ततो बिन्दुत्रयम् (द्रुतत्रयम्) (ऽ।ऽ ऽ ऽ ऽऽ ऽ ० ० ०) लयः (१०६) ।

(सु०) रो रगणः—गुरुलघुगुरवः; द्रुतद्वयम्, [1]गुरुद्वयं च (ऽ।ऽ ० ० ऽऽ) स्कन्दः (१०७) एको द्रुतः, लघुद्वयं[2] च (०।।) अड्डतालीतालः (१०८) अमुमेव केचित् त्रिपुट इत्याहुः । लघुद्वयम्, द्रुतद्वयम्, लघुर्गुरुश्च (।।००।ऽ) धत्ता (१०९) लघुद्वयं गुरुश्च—सगणः; गुरुद्वयं लघुश्च—तगणः; ततः प्लुतश्च (।।ऽ ऽऽ। ऽ)द्वन्द्वः(११०)एको लघुः, अनन्तरं **बिन्दुचतुष्टयम्** चत्वारो द्रुताः, अथानन्तरं गुरुश्च(।०००ऽ) मुकुन्दः (१११) एको लघुः, द्रुतद्वयम्, अनन्तरं गुरुः, प्लुतश्च (।०० ऽ ऽ) कुविन्दकः (११२) लघुद्वयानन्तरं गुरुः, ततो लघुः, अथानन्तरं प्लुतश्च (।।ऽ।ऽ) कलध्वनिः (११३) ।

पञ्चभिर्लघुभिः (।।।।।) गौरी (११४) गुरुद्वयम्, लघुद्वयम्, द्रुतद्वयम् (ऽऽ।।००) सरस्वतीकण्ठाभरणः (११५) **चतुर्बिन्दुः** द्रुतचतुष्टयम्, विरामान्तः **नगणश्च**—लघुत्रयं च (००००।।ं) भग्नतालः (११६) [3]द्रुतद्वयम्, लघुः, अनन्तरं गुरुश्च (००।ऽ) राजमृगाङ्कः (११७) एको गुरुः, एको लघुः, द्रुतश्च (ऽ।०) राजमार्तण्डः (राजमार्ताण्डः) (११८) **लगुरू** लघुगुरू, (गुरुद्वयं) पगुरू; प्लुतगुरू, (गुरुद्वयम्,) [गुरुश्च]? लघुश्च । (।ऽऽऽ ऽऽऽ।)? निःशङ्कः (।ऽऽ ऽऽ।)? (११९) द्रुतद्वन्द्वम्, गुरुः, प्लुतः, **गद्वयं** गुरुद्वयम्, लघुश्च (००ऽऽऽऽ।) [4]शार्ङ्गदेवः(१२०)।। २६१-३११-।।

इति विंशत्युत्तरशतं देशीतालाः

[1] गुरुश्च (ऽ।ऽ०० ऽ) स्कन्दः (B). [2] प्लुतद्वयं (० ऽ ऽ) अड्डतालः (A). [3] द्रुतः, (०।ऽ) राजमृगाङ्कः (B). [4] सारङ्गदेवः (A).

अन्येऽपि सन्ति भूयांसस्तालास्ते [1]लक्ष्यवर्त्मनि ।। ३१२ ।।
प्रसिद्धिविधुरत्वेन शास्त्रेऽस्मिन्न प्रदर्शिताः ।
[2]तद्भेदप्रत्ययार्थं तु लघूपाया भवन्त्यमी ।। ३१३ ।।
प्रस्तारसंख्ये नष्टं चोद्दिष्टं पातालकस्ततः ।
द्रुतमेरुर्लघोर्मेरुर्गुरुमेरुः प्लुतस्य च ।। ३१४ ।।
मेरुः संयोगमेरुश्च खण्डप्रस्तारकस्ततः ।
प्राचां चतुर्णां मेरूणां नष्टोद्दिष्टे पृथक्पृथक् ।। ३१५ ।।
एकोनविंशतिरिति प्रत्ययास्तान् ब्रुवेऽधुना ।

(क०) **अन्येऽपीति** । विंशत्यभ्यधिकात् शतादन्येऽपि **भूयांसः तालाः** सन्ति । तर्हि किमर्थं न प्रदर्श्यन्त इत्यत आह—**प्रसिद्धिविधुरत्वेनेति । तद्भेदप्रत्ययार्थं त्विति** । तेषां प्रसिद्धानामप्रसिद्धानां च तालानां भेदस्य परिज्ञानाय **अमी** वक्ष्यमाणाः प्रस्तारादयः । **लघूपाया इति** । ज्ञेयस्यातिमहत्त्वेऽपि तज्ज्ञानसाधनानामेतेषामल्पत्वेन ते वक्तुं सुलभा इत्यर्थः । **प्रत्यया इति । तद्भेदप्रत्ययार्थं त्वित्युक्तत्वात्** प्रत्ययहेतुत्वेन प्रस्तारादयोऽपि प्रत्यया इत्युपचर्यन्ते । प्रतीयन्त एतैरर्थविशेषा इति वा प्रत्ययाः क्रमेण तान् लक्षयितुमाह—**तान् ब्रुवेऽधुनेति** ।। ३१२–३१५–।।

(सु०) **अन्येऽपीति** । अन्येऽपि बहवो देशीतालाः सन्ति । **ते** लक्ष्यमार्गे अप्रसिद्धत्वाद्विशेषतो नोक्ताः । तेषां भेदपरिज्ञानार्थम्, अमी **लघूपायाः** लाघवयुक्ता उपायाः, क्लेशं विनैव ज्ञाने साधनमित्यर्थः । ते च [3]लाघवभेदज्ञानोपाया एकोनविंशतिः । प्रस्तारः, संख्या, नष्टम्, उद्दिष्टम्,

[1] लक्ष्म I ed. [2] च. तद्भेदज्ञापनार्थं fn. I ed. [3] तालभेद (B).

पातालः । द्रुतमेरुः, लघुमेरुः, गुरुमेरुः प्लुतमेरुः । संयोगमेरुः, खण्ड-प्रस्तारकः । पूर्वोक्तानां चतुर्णां मेरूणां पृथक्पृथक् नष्टमुद्दिष्टं च--द्रुतमेरुनष्टम्, द्रुतमेरूद्दिष्टम् लघुमेरुनष्टम्, लघुमेरूद्दिष्टम्, गुरुमेरुनष्टम्, गुरुमेरूद्दिष्टम्, प्लुतमेरुनष्टम्, प्लुतमेरूद्दिष्टम् च । एते एकोनविंशतिप्रत्यया इहोच्यन्ते । प्रतीयन्ते तालभेदाः यैरिति प्रत्ययाः ॥ ३१२-३१५-॥

न्यस्याल्पमाद्यान्महतोऽधस्ताच्छेषं यथोपरि ॥ ३१६ ॥
प्रागूने वामसंस्थांस्तु संभवे महतो लिखेत् ।
अल्पानसंभवे तालपूर्त्यै भूयोऽप्ययं विधिः ॥ ३१७ ॥
सर्वद्रुतावधिः कार्यः प्रस्तारोऽयं लघौ गुरौ ।
प्लुते व्यस्ते समस्ते [1]च न तु व्यस्ते द्रुतेऽस्ति सः ॥ ३१८ ॥

इति प्रस्तारः

(क०) तत्र प्रस्तारं लक्षयति--**न्यस्याल्पमित्यादि ।** स्वाभिमतं यं कंचन तालं प्रकृतत्वेन आदौ लिखित्वा तदवयवेषु, **आद्यात् महतः** अत्र महच्छब्देन लघुगुरुप्लुता उच्यन्ते । तेषु एकस्मात् आदिभूतात् महतोऽधस्तात् **अल्पं न्यस्य,** अत्र अल्पशब्देन द्रुतलघुगुरव उच्यन्ते । अयमर्थः--यत्र आद्यो लघुः महान् ततोऽध[2]स्तदपेक्षया अल्पो द्रुतो लेखनीयः । यत्र तु आद्यो गुरुः महान् ततोऽधस्तदपेक्षया अल्पो लघुर्लेखनीयः । यत्र पुनराद्यः प्लुतो महान् ततोऽधस्तदपेक्षया अल्पो गुरुर्लेखनीयः । एवं नित्यमहान् प्लुतः, नित्याल्पो द्रुतः; लघुगुर्वोस्त्वपेक्षया

[1] तु (D). [2] स्तात्तदपेक्षया I ed.

महत्वमल्पत्वं च द्रष्टव्यम् । **शेषं यथोपरीति ।** लिखेदिति शेषः । यस्त्वनेकावयवस्तालः, तस्य **आद्यात् महतोऽवयवात् अधस्तात् अल्पं न्यस्य शेषं** दक्षिणभागस्थितत्वेन लेखनीयम् । **यथोपरि**पङ्क्तौ तथैवाधो **लिखेत्** इत्यर्थः । यस्त्वेकावयवस्तालः, यश्चैकमहान् अन्त्यावयवः तत्रोपरितनस्य अवयवान्तरस्याभावादेवास्य लक्षणांशस्याव्यापार एव । **प्रागून इति ।** प्रथमं न्यूने तालांशे **तालपूर्त्यै** प्रकृततालपरिपूर्तये **संभवे** सति । **महत इति ।** प्लुतगुरुलघूनित्यर्थः **असंभवे अल्पान्** द्रुतानित्यर्थः । **वामसंस्थान्** लेखकापेक्षया पूर्वलिखितावयवसंनिहितत्वेन वामभागस्थितान् लिखेदित्यर्थः । **भूयोऽप्ययं विधिः सर्वद्रुतावधिः कार्य** इत्यनेन वीप्सा गम्यते, भूयो भूयोऽपीति । द्वितीयादिपङ्क्तिस्थान् तालान् प्रकृतीकृत्य अधोऽधः सर्वद्रुततालभेदान्तं लिखेदित्यर्थः । **प्रस्तारो ऽयमित्यादि ।** सोऽयमुक्तलक्षणः प्रस्तारः । व्यस्ते केवले लघौ प्रस्तारो यथा--एकं लघुं लिखित्वा (।) तदधस्ततोऽन्यद्द्रुतं न्यसेत् । उपरि तालावयवाभावात् शेषाभावः । प्रागूने तालपूर्त्यै महतोऽसंभवात् अल्पं द्रुतं वामसंस्थं लिखेत् । एवं द्वितीयस्य भेदस्य सर्वद्रुतत्वात्ततः प्रस्तारो नोत्पद्यते । अतो लघुप्रस्तारे भेदद्वयमेव (।[1]) (० ०)[2] व्यस्ते गुरौ प्रस्तारो यथा--एकं गुरुं लिखित्वा (ऽ)[1] तदधस्तदपेक्षया अल्पं लघुं न्यसेत् । अत्रापि पूर्ववच्छेषाभावः । प्रागूने तालपूर्त्यै लघोर्महतः संभवात्तं वामसंस्थं लिखेत्। एवं द्वितीयभेदे लघुद्वयमभूत् (।।[2])। तत आद्यात् लघोरधस्तादल्पं द्रुतं न्यसेत् । उपरि लघोः सद्भावात् तदधः शेषत्वेन लघुं

लिखेत् । प्रागूने तालपूर्त्यै द्रुतं लिखेत् । एवं द्रुतद्वय लघुश्च तृतीयो भेदः (० ० ।)[3]। ततश्च लघोरधो द्रुतं लिखेत् । उपर्यभावाच्छेषाभावः । प्रागूने संभवात् द्रुतसंनिहितत्वेन लघुं लिखेत् । ततस्ताल[1]पूर्तयेऽर्धमात्रसंभवात् लघुसंनिहितत्वेन द्रुतं लिखेत् । एवं द्रुतलघुद्रुतश्चतुर्थो भेदः (० । ०)[४]। ततश्च लघोरधो द्रुतं लिखेत् । उपरि द्रुतस्य सद्भावाच्छेषत्वेन द्रुतं लिखेत् । प्रागूने संभवात् लघुं लिखेत् । एवं लघुर्द्रुतद्वयं पञ्चमो भेदः (। ० ०)[५]। ततश्च लघोरधो द्रुतं लिखेत् । उपरि द्रुतद्वयस्य सद्भावाच्छेषत्वेन द्रुतद्वयं लिखेत् । प्रागूने त्वसंभवाद् द्रुतं लिखेत् । एवं द्रुतचतुष्टयं षष्ठो भेदः (० ० ० ०)[६]। तस्य सर्वद्रुतत्वात् ततः परं प्रस्ताराभाव एव । अतो गुरुप्रस्तारे षड्भेदाः । व्यस्तप्लुतप्रस्तारेऽप्युक्तरीत्या कृत एकोनविंशतिर्भेदा भवन्ति । व्यस्तेषु लघुषु लघ्वाद्यत्वम्, 'आद्यन्तवदेकस्मिन्' (पा० १. १. २१) इति न्यायेन द्रष्टव्यम् । **समस्ते चेति** सजातीयैर्विजातीयैर्वा सहिते च लघ्वादौ प्रस्तारोऽस्ति । **व्यस्ते द्रुते तु** नास्ति । ततोऽप्यल्पस्य तालावयवस्याभावादिति भावः ।। ३१६ - ३१८ ।।

इति प्रस्तारः

(सु०) तेषां लक्षणं प्रतिज्ञाय प्रथमोद्दिष्टं प्रस्तारं लक्षयति—न्यस्येति । **आद्यात्** आदौ स्थापितात्, **महतः** प्लुतात्, गुरोर्लघोर्वा **अधस्तात्** अधः प्रदेशे **अल्पं** न्यसेत् । प्लुतस्याधस्तात् गुरुं, गुरोरधस्ताल्लघुं, लघोरधस्ताद् द्रुतमिति । एवं न्यस्य **उपरि** उपरिष्टात् **यथा** प्लुतादयो विद्यन्ते तथा **शेषं** लेखनीयम् । एवं [2]ताल्या **संभवे** सति

[1] पूत्यर्थमसम्भवात् I ed.; पूत्यर्धमात्रसंभवात् (D). [2] ताले कृते सति (A).

वामसंस्थान् संस्थासमाप्तिः येषां[1] **तथाविधान् प्राक्** पूर्वप्रदेशे **महत्सु** संभवत्सु महतः प्लुतादीन् लिखेत् । महतामसंभवे तु, अल्पान् लिखेत् । यावतां द्रुतानां तालस्तावतां द्रुतानां परिपूरणाय प्लुतादीन् लिखेत् । एवं कृते सति पुनरप्ययमेव पूर्वोक्तः विधिः कर्तव्यः । प्रस्तारस्य [2]विधिमाह—**सर्वेति** । यावत्तालपरिपूरणसमर्थसंख्याका द्रुताः तावत्पर्यन्तं प्रस्तारः कार्यः । कुत्र? आदिभूतः प्रस्तारः कार्य इत्यपेक्षायामाह—**लघाविति** । लघौ गुरौ प्लुते **व्यस्ते** पृथक् पृथक् स्थापिते केवले लघौ केवले गुरौ, केवले प्लुते च कार्यः । **समस्ते च इति** । लघुप्लुतयोः, गुरुप्लुतयोः, लघुगुर्वोः प्लुतत्वे प्राप्ते[3], त्वसमस्ता संभवात् । द्रुतपूर्वं विलिख्य, द्रुते लघौ च, द्रुते गुरौ च, द्रुते प्लुते च न्यूनं द्रुतं पूर्वं विलिख्य[4] महान्तं च परतः प्रस्तारः कार्यः । निषेधमाह—**व्यस्तेति। व्यस्ते;** अभ्यस्ते विपरीतस्थापिते लघ्वादौ द्रुते च न कर्तव्यः । पूर्वं महान्तं स्थापयित्वा पश्चादल्पेन कर्तव्यः । द्रुते च अल्पाभावोऽत्र कर्तव्य इत्यर्थः । अत्र दृष्टान्तार्थं षड्द्रुतप्रस्तारं—प्लुतप्रस्तारं दर्शयामः—पूर्वं तावत्प्लुतो लेखनीयः, 'संभवे महतो लिखेत्' (श्लो. ३१७- अत्रैव) इत्युक्तत्वात् (ऽ)[१]। ततः प्लुतस्याधो गुरुः, पूर्वं षड्द्रुत[5]तालपूरणार्थं लघुः । एवं लघुगुरुरूपो द्वितीयो भेदः (।ऽ)[२] । ततो लघोरधस्तात् द्रुतः, पश्चाद्गुरुः, पूर्वं द्रुतः । एवं द्रुतद्वयं गुरुश्च तृतीयो भेदः (० ० ऽ)[३] । ततः गुरोरधस्तात् लघुः, पूर्वं गुरुः । एवं गुरुर्लघुश्चतुर्थो भेदः (ऽ।)[४]। ततः गुरोरधस्तात् लघुः, उपरि लघुः, पूर्वं च लघुः । एवं, लघुत्रयं पञ्चमो भेदः (।।।)[५]। ततः प्रथमलघोरधस्तात् द्रुतः, ततो लघुद्वयं पूर्वं द्रुतः । एवं द्रुतद्वयं लघुद्वयं च षष्ठो भेदः (० ० । ।)[६]। ततः प्रथमलघोरधस्तात् द्रुतः, ततो लघुः, पूर्वं लघुद्रुते। एवं द्रुतः लघुः द्रुतो लघुश्चेति सप्तमो भेदः (० । ० ।)[७]। ततः प्रथमलघोरधस्तात् द्रुतः, अनन्तरं द्रुतलघू, पूर्वं लघुः । एवं लघुर्द्रुतद्वयं लघुश्चेति अष्टमो भेदः (। ० ० ।)[८] ।

[1] सर्वेषां ते (B). [2] अवधिमाह (B). [3] समस्तत्वात् संभवः (A). [4] प्रस्तारः कार्यः (A). [5] भाग (A).

ततः प्रथमलघोरधस्तात् द्रुतः, ततो द्रुतद्वयं लघुश्च, पूर्वं द्रुतः। एवं द्रुतचतुष्टयं लघुश्च नवमो भेदः (० ० ० ० ।)[९]। ततो लघोरधस्तात् द्रुतपूर्वं गुरुर्द्रुतश्च। एवं द्रुतो गुरुर्द्रुतश्चेति दशमो भेदः(० ऽ ०) [१०]। ततो गुरोरधस्तात् लघुः, अनन्तरं द्रुतः, पूर्वं लघुर्द्रुतश्च। एवं द्रुतो लघुद्वयं द्रुतश्चेति एकादशो भेदः(० । । ०)[११]। ततः प्रथमलघोरधस्तात्, द्रुतः अनन्तरं लघुपूर्वं द्रुतः, पूर्वं लघुः। एवं पूर्वं लघुः, अनन्तरं द्रुतः, पूर्वं लघुर्द्रुतश्चेति द्वादशो भेदः (। ० । ०) ।[१२] ततः प्रथमलघोरधस्तात् द्रुतः, ततोपरिगताः द्रुतलघुद्रुताः, पूर्वं द्रुतः। एवं द्रुतत्रयं लघुर्द्रुतश्च इति त्रयोदशो भेदः (० ० ० । ०)[१३]। ततो लघोरधस्तात् द्रुतः, अनन्तरं द्रुतः पूर्वं गुरुः। एवं गुरुर्द्रुतद्वयं चेति चतुर्दशो भेदः (ऽ ० ०)[१४]। ततो गुरोरधस्तात् लघुः, अनन्तरं द्रुतद्वयं पूर्वं लघुः। एवं लघुद्वयं द्रुतद्वयं च पञ्चदशो भेदः (।।००)[१५]। ततः प्रथमलघोरधस्तात् द्रुतः, ततो लघुर्द्रुतद्वयं च, पूर्वं द्रुतः। एवं द्रुतद्वयं, लघुर्द्रुतद्वयं चेति षोडशो भेदः (० ० । ० ०)[१६]। ततो लघोरधस्तात् द्रुतः, अनन्तरं द्रुतद्वयं, पूर्वं लघुद्रुतौ। एवं द्रुतो लघुः, द्रुतत्रयं चेति सप्तदशो भेदः (० । ० ० ०)[१७]। ततो लघोरधस्तात् द्रुतः, अनन्तरं द्रुतत्रयं, पूर्वं लघुः। एवं लघुर्द्रुतचतुष्टयं चेत्यष्टादशो भेदः (। ० ० ० ०)[१८]। ततो लघोरधस्तात् द्रुतः, अनन्तरं द्रुतचतुष्टयं, पूर्वं द्रुतः। एवं द्रुताः षट्, एवमेकोनविंशतिभेदः (० ० ० ० ० ०)[१९]। ततो लघ्वक्षराभावात् प्रस्तारो नास्ति ।। ३१६, ३१७- ।।

इति प्रस्तारः

एकद्व्यङ्कौ क्रमान्न्यस्य युञ्जीतान्त्यं पुरातनैः ।
द्वितीयतुर्यषष्ठाङ्कैरभावे तुर्यषष्ठयोः ।। ३१९ ।।
तृतीयपञ्चमाङ्काभ्यां क्रमात् तं योगमग्रतः ।
लिखेद् दक्षिणसंस्थैवमङ्कश्रेणी विधीयते ।। ३२० ।।
सा चाङ्कैरिष्टतालस्थद्रुतसंख्यैः समाप्यते ।

(क०) अथ संख्यां लक्षयति—**एकद्व्यङ्काविति**त्यादि । **क्रमादिति** । एकाङ्कं प्रथमं **न्यस्य** तदनन्तरं द्व्यङ्कं तिर्यक्पङ्क्तिगतत्वेन दक्षिणसंस्थं न्यस्येदित्यर्थः । अन्त्यमङ्कं **पुरातनै**र्वामस्थैरन्त्यापेक्षया द्वितीयतुर्यषष्ठाङ्कैर्यथासंभवं योजयेत् । प्रथमं तावदन्त्यभूतं द्व्यङ्कम् । अत्र पुरातनेषु द्वितीयस्यैव सद्भावात् तेनैकाङ्केन सह योजयित्वा त्र्यङ्कं दक्षिणसंस्थं लिखेत् । ततस्तमन्त्यभूतं पुरातनेषु द्वितीयेन द्व्यङ्केन, '**अभावे तुर्यषष्ठयोः, तृतीयपञ्चमाङ्काभ्यां क्रमाद् युञ्जीत**' इति वचनादत्र, तुर्याभावे तत्प्रतिनिधिना तृतीयेनैकेन योजयित्वा त्र्यङ्कानन्तरं षडङ्कं लिखेत् । तमन्त्यभूतं पुरातनेषु द्वितीयेन त्र्यङ्केण तुर्येणैकाङ्केन च योजयित्वा षडङ्कादनन्तरं दशाङ्कं लिखेत् । ततस्तमन्त्यं पुरातनेषु द्वितीयतुर्याभ्यां षडङ्कद्व्यङ्काभ्यां षष्ठाभावे तत्प्रतिनिधिना पञ्चमेनैकाङ्केन च योजयित्वा दशाङ्कानन्तरमेकोनविंशत्यङ्कं लिखेत् । ततस्तमन्त्यं पुरातनैर्द्वितीयतुर्यषष्ठैर्दशाङ्कत्र्यङ्कैकाङ्कैर्योजयित्वा त्रयस्त्रिंशदङ्कं लिखेत् । **एवमङ्कश्रेणी दक्षिणसंस्था विधीयत इति** । लिखितुरपेक्षयेति द्रष्टव्यम् । न तूर्ध्वाधो वामसंस्था[1] वेत्यर्थः । **सेति** । **सा च** अङ्कश्रेणी । **इष्टतालस्थद्रुतसंख्यैरिति** ज्ञातुरिष्टो यस्तालः तत्र स्थितानां द्रुतानां संख्या सा येषां तैरङ्कैः । **समाप्यत इति** । अयमर्थः—प्रस्तारादिपरीक्षां [2]कर्तुर्य इष्टस्तालः, तस्मिन् सर्वद्रुते कृते सति यावन्तो द्रुता भवन्ति, तावन्त एव संख्याकान्[3] लिखेदिति ।। ३१९–३२०- ।।

[1] स्थेत्यर्थः (D). [2] कर्तुं (D). [3] संख्याङ्कान् I ed.

(सु०) **अथ प्रस्तारसंख्यां निरूपयति—एकद्व्यङ्काविति ।** एकाङ्कं द्व्यङ्कं च **क्रमात् न्यस्य स्थापयित्वा, अन्त्यमङ्कं पुरातनैः** पूर्वप्रदेशस्थितैः द्वितीयचतुर्थषष्ठाङ्कैः सह **युञ्जीत** मेलयेत्; चतुर्थषष्ठयोरङ्कयोरभावे तृतीयपञ्चमाभ्यां; तुर्याभावे तृतीयेन सह; षष्ठाभावे पञ्चमेनाङ्केन सहान्त्यमङ्कं युञ्जीतेति संबन्धः । **तं योगं** यथासंभवं अन्त्यद्वितीययोः, अन्त्यद्वितीयतुर्याणां, अन्त्यद्वितीयचतुर्थषष्ठानां **क्रमात् अग्रतः** लिखेत् । एवं दक्षिणतः दक्षिणप्रदेशे **संस्था** समाप्तिर्यस्याः । एवंविधा अङ्कानां **श्रेणी** पङ्क्तिः क्रियते । [1]सा कियदवधि कर्तव्येत्यपेक्षायामाह—**सा चेति । इष्टतालस्थद्रुतसंख्यैः** इष्टो यस्तालः, षड्द्रुतः, सप्तद्रुतो ऽष्टद्रुतो वा, तत्र स्थिताः [2]यावन्तो द्रुताः तावत्संख्यैरङ्कैः समापनीयाः । षड्द्रुततालसंख्यायां जिज्ञासितायामेवमङ्का लेख्याः । [3]सप्ताष्टद्रुततालेऽप्येवं ज्ञेयम् ॥ ३१९–३२०- ॥

द्रुतो लघुः सार्धमात्रो गुरुः सार्धद्विमात्रिकः ॥ ३२१ ॥
प्लुतः सार्धत्रिमात्रश्चेत्येकैकद्रुतवर्धितैः ।
तालभेदाः क्रमादङ्कैः संख्यायन्ते स्थितैरिह ॥ ३२२ ॥
यदङ्कयोगादन्त्योऽङ्को लब्धस्तैरन्ततः[4] क्रमात् ।
भेदा द्रुतान्तलघ्वन्तगुर्वन्ताश्च प्लुतान्तकाः ॥ ३२३ ॥
[5]संख्यायन्त इति प्रोक्ताः संख्या निःशङ्कसूरिणा ।

१	२	३	६	१०	१९	३३

इति संख्या

[1] कथमित्यपेक्षायामाह (B). [2] यावदन्तो (A). [3] सप्तद्रुतताले सप्त अष्टद्रुतताले अष्ट इत्यादि ज्ञेयम् (A). [4] अन्यतः (D). [5] संख्ये (D).

(क०) एवमेवार्थं विवृण्वन् **संख्याया[1] ज्ञेयमाह—द्रुतो लघुरित्यादिना । इह** अङ्कश्रेण्यां स्थितैरेकेन द्रुतेनैकाङ्कः, लघुना द्व्यङ्कः, सार्धमात्रेण त्र्यङ्कः । अत्र मात्राशब्देन लघुरुच्यते; अर्धशब्देन द्रुतः । गुरुणा षडङ्कः; सार्धद्विमात्रिकेण दशाङ्कः; प्लुतेनैकोनविंशत्यङ्कः; सार्धत्रिमात्रिकेण त्रयस्त्रिंशदङ्क इत्यैकैकद्रुतवर्धितैरङ्कैरेकादिभिः **क्रमात् तालभेदाः** प्रस्तारप्रकाशिताः तालभेदा **संख्यायन्ते** । ज्ञेयान्तरमप्याह—**यदङ्कयोगादित्यादि । यदङ्कयोगात्** येषामङ्कानामन्त्यद्वितीयतुर्यषष्ठानां यथासंभवं स्थितानां तुर्यषष्ठयोरभावे तत्प्रतिनिध्योस्तृतीयपञ्चमयोर्वा **योगात्** अन्त्याङ्को लब्धः, **तैः** अन्त्याङ्कलाभहेतुभिः अन्त्यादिभिः । **अन्ततः क्रमात् द्रुतान्तलघ्वन्तगुर्वन्ताश्च[2] प्लुतान्तका भेदाः संख्यायन्त** इति । अन्त्याङ्केन द्रुतान्ता भेदाः संख्यायन्ते; द्वितीयाङ्केन लघ्वन्ता भेदाः, तुर्येण तदभावे तत्प्रतिनिधिना तृतीयेन वा गुर्वन्ता भेदाः, षष्ठेन तदभावे तत्प्रतिनिधिना पञ्चमेन वा प्लुतान्ता भेदाः संख्यायन्त इति क्रमो द्रष्टव्यः । प्रतिनिधिस्थले बहुवचनमविवक्षितम् । तत्र बहूनामसंभवात् । उदाहरणार्थं प्लुतप्रस्तारे द्रुतान्तादयो भेदाः प्रदर्श्यन्ते । प्लुते प्रवृत्ते एकोनविंशतिर्भेदा भवन्ति । एकोनविंशतिसंख्याकलापस्य बहवोऽङ्काः । अन्त्यो दशाङ्कः, तेन दश द्रुतान्ता भेदाः । द्वितीयः षडङ्कः, तेन लघ्वन्ता षड्भेदाः । चतुर्थो द्व्यङ्कः, तेन गुर्वन्तौ द्वौ भेदौ । षष्ठः प्रतिनिधित्वेन पञ्चमै-

[1] संख्यया (D). [2] गुर्वन्ताः प्लुतान्तकाश्च I ed.